

„NEVET NEM SZABAD KÉRDEZNI!” KÖZVÉLEMÉNY-KUTATÁS MAGYARORSZÁGON 1945 ÉS 1949 KÖZÖTT¹

1945 őszén a kisgazdapárt elnyerte a parlamenti mandátumok 57 százalékát. Az eredmény sokakat megdöbbsentett, pedig a választások várható kimenetelét viszonylag pontosan jelezte a frissen megalakult Magyar Közvéleménykutató Intézet. A jelentést figyelmen kívül hagyták: a pártok részéről hiányzott a tapasztalat, s talán nem bíztak a közvélemény-kutatások létjogosultságában sem. Joggal gondolhatták kétségesnek a számítások eredményét, hiszen alig egy hónappal korábban a magyar közvélemény-kutatók alaposan melléfogtak a budapesti törvényhatósági választások kimenetelének előrejelzésében. Sokféle kérdésben lehet felmérni a lakosság véleményét, de a kapott eredmények legtöbbször nem kontrollálhatók közvetlenül. A választások azonban tiszta helyzetet teremtenek: ezt jóslták, és ez lett az eredmény. Ha túl nagy a különbség az előrejelzések és a tényleges eredmények között, akkor még mindig ott a kiskapu: a felmérés időpontjában, a kiválasztott mintában így vélekedtek az emberek, arról nem tehetünk, hogy túl sok idő telt el azóta, vagy jelentős, a választói magatartást módosító esemény történt. Végül is az 1945-ös országgyűlési választásokon sikerült kivívni a szakmai tekintélyt; nem ezen múlt, hogy 1949-re a közvélemény-kutatás megszűnt Magyarországon, és csak a hatvanas évektől kezdve – előbb a Magyar Rádió, később a Tömegkommunikációs Kutatóintézet keretében – éledt újjá. A szocialista korszak közvélemény-kutatása a rádió- és a televízió-műsorok fogadtatásának figyelésében, kulturális szokások felmérésében, nevelési, oktatási kérdések és bizonyos

¹ Köszönettel tartozom Levendél Ádámnak, aki készséggel állt rendelkezésemre dokumentumokkal és szakmai észrevételekkel.

fogyasztási szokások, illetve vélemények feltérképezésében merült ki. Politikai témák csak behatároltan jöhettek szóba, de inkább tabunak számítottak.

1945 és a következő néhány év azonban még lehetőséget biztosított – igaz, jól nyomon követhetően szűkülő lehetőséget – mindenféle kérdés felmérésére.

Az újjáépítés forgatagában meglepően korán, már 1945 augusztusában megalakították a Magyar Közvéleménykutató Intézetet (MKI).² Azt is mondhatnánk, az első békeév őszen ennivaló még nem volt, de közvélemény-kutatás már igen. Ahhoz, hogy ez a tevékenység ilyen gyorsan beindulhasson, két dolog kellett: korábbi kutatómunka és politikai akarat. A politikusok részéről feltehetően a közelgő parlamenti választások előtti izgalom nyomhatott a legtöbbit a latban, a kutatói oldalról pedig voltak olyan jelentkezők, akik korábban nem, vagy csak részben tudták kiélni a gyakorlatban tudományos ambícióikat. Elsősorban Horváth Barna jogtudós, szociológus és Harkai Schiller Pál pszichológus nevét kell megemlíteni, de nem szabad elfeledkeznünk Balassa Erikről sem, aki az intézet alapító munkatársa, majd Harkai Amerikába távozása után, 1947 februárjától 1949 márciusáig az MKI igazgatója volt.

KÖZVÉLEMÉNY-KUTATÁS AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN

A közvélemény-kutatás két fő ága a gazdasági, illetve a politikai témákban végez felméréseket. A jelenlegi cégek szolgáltatási kínálatában is e két terület alá sorolódhatnak be a tevékenységi profilok.³ Talán nem utólagos okoskodás, ha azt állítjuk, hogy az emberek véleményének, várható döntéseinek felmérése ott kezdődhetett el leghamarabb, ahol a kapitalista társadalom a leggyorsabban fejlődött, azaz ahol a piaci szereplőket különösen érdekelték a fogyasztók igényei, és szívesen áldoztak arra, hogy megismerjék a közönség gondolkodását, beállítódásait. Az Egyesült Államokban a cégek profitjuk megtartása, illetve növelése érdekében kénytelenek voltak újabb és újabb módszerekkel kísérletezni, a sikereseket pedig azonnal a gyakorlatban alkalmazni. A hirdetési piac XIX. század végi megugrása, majd XX. századi további növekedése szintén serkentően hatott a piackutatásra. A politikusok – a gazdasági szereplőkhöz hasonlóan – a választók bizalmának elnyeréséért, illetve megtartásáért hajlandók voltak szakembereket fizetni, akik valamilyen úton-módon ki-
puhatolták az emberek véleményét, szavazási szándékukat.

A kapott információk rendkívül fontosak lehetnek, de talán még nagyobb jelentősége volt a vélemények „helyes” irányba terelgetésének, a közvélemény befolyásolásának. A sikeres felmérők így

2 Kiadványaikban rendszerint ezen a néven szerepelnek, de piackutatásoknál inkább a Magyar Közvéleménykutató Szolgálat elnevezést használták.

3 Később a piackutatásból további speciális területek nőttek ki, például a médiakutatás vagy az infokommunikáció-kutatás.

egyben tanácsadók lettek: mit és hogyan kell tenni a közvélemény megnyeréséért? Nem akadémiai, elméleti tudás hozta az eredményeket, hanem a hétköznapi piaci gyakorlat. Mivel a magyarországi intézményes közvélemény-kutatás a harmincas évek végén kezdődött el, témánk szempontjából elsősorban ez az időszak érdekes. A közvélemény-kutatás műveléséhez szükséges multidiszciplináris tudáshoz a szociológia ad a legtöbbet, de persze nem lebecsülhető a lélektani, demográfiai, társadalom-földrajzi, közgazdasági ismeretek szerepe sem. A harmincas évekre Amerika a szociológiában, de a többi tudományágban is – részben az Európából bevándorló tudósok megtermékenyítő jelenlétének köszönhetően – az élre tört, és immár nemcsak a gyakorlat, hanem az elmélet terén is nagy megbecsülésnek örvendhetett. A közvélemény-kutatás mára már fogalommá vált meghatározó személyiségei, kihasználva a presztízsnövekedést, kutatásaikat könnyűszerrel finanszíroztatták magán- vagy állami forrásokból, és idővel tudományos karrierjük mellett (vagy helyett) virágzó cégeket alapítottak. George H. Gallup, aki a Young & Rubicam hirdetési cégen belül végezte felméréseit, csep-

4 George H. Gallup 1901-ben született. Az újságolvasási szokásokról szóló Ph. D. dolgozatában piaci tapasztalatait összegezte. Doktorátusa után mint egyetemi oktató számos felmérést végzett napilapok részére. A megjelent elemzések hívták fel a Young & Rubicam hirdetési cég vezetője, Raymond Rubicam figyelmét a fiatal tudósra. 1932-ben sikerült a céghez csábítania, teljes önállóságot adott neki, és fedezte a költséges felméréseket. A kapcsolat tartósnak bizonyult, Gallup csak tizenhat év elteltével, a háború után vált meg a cégtől. http://www.ciadvertising.org/studies/student/99_spring/interactive/bklee/theory2/life.html.

5 www.britannica.com/eb/article-9064062

6 Ennek köszönhetően ugyanazt az írást egyszerre több amerikai helyi lapban közzülhetett.

7 Hadley Cantril 1906-ban született, 1928-ban diplomázott pszichológiából, majd két évet töltött Münchenben és Berlinben. 1931-

pet sem bántódott a tudomány fellegvárainak hátrahagyásán: „Minden pénz rendelkezésemre állt, amennyit csak akartam, hogy bármilyen kísérletet elvégezhessek. Nem kérték egyetlen olyan dolog végrehajtását sem, ami ne lett volna teljesen és egészében etikus.”⁴ A másik legendás alak, Elmo Roper, akiről szintén tudományos kutatóintézetet neveztek el, nem szerzett egyetemi végzettséget.⁵ Az országos hírnevet az 1936-os választás meglepően pontos előrejelzése hozta meg számára; a felmérést a *Fortune* magazin megbízásából készítette. Ezután tizenöt évig végzett kis mintavételel alapuló politikai közvélemény-kutatásokat, emellett országos terjesztésű publicisztikai rovata volt.⁶ A harmadik úttörőt, akivel a Magyar Közvélemény-kutató Intézetnek közvetlen kapcsolata is volt, Hadley Cantrilnak hívták.⁷ Míg Gallup és Roper jobbára az üzleti életben futott be látványos karriert, Cantril

megmaradt a tudomány berkein belül. Egyik első cikke, *A mindennapi élet szociálpszichológiája* 1934-ben az új mérési technikákra irányította a szociológusok figyelmét, akik rendszerint nem értékelték, és csak lassan ismerték el Gallupék „mérítségeseinek” jelentőségét.

Kétségtelen, hogy a magyarországi közvélemény-kutatások fejlődésére nagymértékben hatott az említett amerikai szakemberek munkássága. Ha megnézzük az MKI töredékesen fennmaradt könyv- és folyóirat-rendeléseit, sorra rábukunk a szaktekintélyek műveire, kutatási beszámolóira. Az MKI vezetése szintén gyakran hivatkozott rájuk jelentéseiben. Csakhogy az 1945 után egyre inkább kommunista irányban formálódó politikai berendezkedés nem nagyon akceptálta a korábbi tekintélyeket. A magyarországi közvélemény-kutatások támogatását remélni a kiváló eredményeket elérő Gallup vagy Roper emlegetésével 1945-ben még éppen lehetett, néhány év múlva már szinte kockázatos volt. Igaz, ehhez jócskán hozzájárult az amerikai kutatók Kelet-Európából nézve elfogadhatatlan kormányzati szerepvállalása a hidegháború időszakában. Az állam és a közvélemény-kutatók kapcsolata azonban korábban kezdődött.

A harmincas évek Európája a náci kormányzat tömegpropagandájától volt hangos. A szélsőséges eszméket képviselő nemzetiszocialisták hatalomra jutásában és hatalmuk megtartásában a kortárs és a későbbi elemzések is kiemelkedő szerepet tulajdonítanak a hatékony politikai tájékoztatásnak, kormányzati marketingnek. Maga a propaganda kifejezés is összefonódott a diktatórikus, így a náci mellett a szovjet, majd a csatlós országok tömegtájékoztatásával. Nem mintha a másik, a demokratikus oldalon ne lett volna igény a lakosság befolyásolására. A háborús készülődés, még inkább maga a háború rendszerint óriási kockázattal jár. A modern kormányzat éppen ezért kénytelen folyamatosan tesztelni állampolgárait, hogy szükség esetén a kívánt irányba terelje a pénzüket és vérüket áldozó emberek véleményét. Rendkívüli, háborús helyzetben a demokráciák módszerei nem sokban különbözhetnek a diktatúra tömegbefolyásolási eszközeitől.

A demokratikus cél (jelen esetben a náci Németország megfékezése és az Egyesült Államok háborús szerepvállalása) és az antidemokratikus módszerek alkalmazása közötti ellentmondás korán feszültséget gerjesztett a kutatók között. A Rockefeller Alapítvány 1939-ben vezető kommunikációs szakemberek bevonásával titkos szemináriumsorozatot szervezett; a megbeszéléseken a lakosság

ben doktorált a Harvardon, ugyancsak pszichológiából. A harmincas évek első felében pszichológiát és szociológiát tanított a Columbia és a Harvard Egyetemen, majd 1936-tól a Princeton Egyetem pszichológia tanszékének oktatója volt, egészen 1969-ben bekövetkezett haláláig. <http://100777.com/node/157>.

háborúra hangolásának módozatait, illetve a nácik által fenyegetett demokrati-
kus állam bemutatásának lehetséges változatait vitatták meg.⁸ Harold Lasswell
következő két évben kidolgozott elmélete, úgy tűnt, feloldja az USA demokrati-
kus alapértékei és a tömeg megnyerésére irányuló, sokszor megtévesztéssel járó
manipulatív eszközök közötti feszültséget. Ez azonban nem egészen sikerült,
amint azt kritikájában Lasswell szemináriumi társa, Donald Slesinger megfo-
galmazta: „Kétségtől hajlandók voltunk feláldozni az igazságot, az emberek
egyéni szabadságát, hogy a háborús ingerre megfelelő tömegreakciókat keltsünk.
A diktatúrák erővel való megdöntésében gondolkodtunk, a manipuláció diktatú-
rájának megteremtésén keresztül.”⁹

A többség azonban Lasswell mellett állt, és ők is lettek az állami megbízá-
sok nyertesei.¹⁰ A politikai elköteleződés szinte mindegyik kommunikációval és
közvélemény-kutatással foglalkozó szakembernél megfigyelhető. Amerikában
egy egész kutatógeneráció kapcsolódott be a pszichológiai hadviselésbe, majd
a háború után részben a szoros kapcsolati hálónak köszönhetően előbb-utóbb
fontos tudományos és kormányzati pozíciókhoz jutottak. Hosszan lehetne sorolni
a különféle titkos és félig titkos kormányzati szervezeteket, stratégiai irodákat,
amelyek szociológiai, pszichológiai végzettségű munkatársakat alkalmaztak.
Közéjük tartozott a magyar közvélemény-kutatásra leginkább inspirálóan ható
Gallup, Roper és Cantril is.

KÖZVÉLEMÉNY-KUTATÁS MAGYARORSZÁGON 1945-IG

Magyarországon a közvélemény-kutatás messze kevesebb tapasztalattal rendel-
kezett, mint az Egyesült Államokban. Mindez korántsem meglepő, hiszen sem a
piacgazdasági szereplők igényei, sem a modern társadalomtudományok honi be-
ágyazottsága nem érte el a tengerentúli szintet. A majdani MKI tevékenységében
szerepet vállaló tudósok szakterületére koncentrálnak, a pszichológia, a szocioló-
gia és a közgazdaságtan egyaránt küzdött a tudományos elismerésért, praktikusán:
az egyetemi katedrákért és a publikálási lehetőségekért. A harmincas évekre
ugyan már kialakultak az első műhelyek, tanszékek, a kísérletezés azonban nem

örvendett túlzott népszerűségnek. A kí-
sérleti pszichológia még a nyugat-euró-
pai országokban is csak a második világ-
háború után tudott tanszékeket kiharcolni
magának az egyetemeken. Magyarorszá-
gon először Révész Gézának sikerült a
filozófiai karon pszichológiai tanszéket

8 Christopher Simpson: *Worldview ware-
fare and World War II*. 1994. <http://www.icedc.com/~paulwolf/oss/worldview.htm>

9 Uo.

10 Például Donald Young, Charles Dollard,
Leland DeVinney, W. Parker Mauldin stb.

alapítani, ez azonban átmeneti képződménynek bizonyult: a forradalmak alatt létrehozott egyetemi kutatóhely Révész 1920-as kényszerű emigrálásával megszűnt. A pszichológia akadémiai újrachonosítása újabb tíz évbe telt. A harmincas évek elején Harkai Schiller Pál a budapesti, Várkonyi Hildebrand Dezső pedig a szegedi egyetemen alakíthatott lélektani tanszéket. A szakmai pályát tekintve hányatott sorsú „kísérletiek” mindebből következően nyitottabbak voltak más tudományágak, illetve a gyakorlati alkalmazások felé – például nevelési, továbbtanulási kérdésekben, ipari pályaválasztási tanácsadásban.¹¹

Harkai Schiller Pál a Pázmány Péter Tudományegyetemen Ranschburg Pál pszichológus tanítványa volt, 1928-tól nála gyakornokoskodott. Doktorálása után, a harmincas évek elején Cantrilhoz hasonlóan Berlinben tanult, majd Budapestre visszatérve a PPTE-n pszichológiát oktatott. 1934-ben docenssé nevezték ki, és ekkortól több mint tíz éven át vezette az Egyetemi Lélektani Intézetet.¹² Egyetemi elfoglaltságain kívül képességvizsgálati tesztekkel dolgozott ki a vasút és a hadsereg számára, és részt vett az első komolyabb piackutatásokban is. 1945-ben az ő vezetésével kezdte meg működését az MKI.

A hazai közvélemény-kutatás másik szellemi atyja Horváth Barna volt. A jogi doktorátust szerzett Horváth 1925–49 között a szegedi tudományegyetem jogbölcseleti tanszékének volt tanszékvezető tanára, majd professzora, 1940–44-ben, Észak-Erdély visszacsatolása után néhány évig a kolozsvári egyetemen tanított.¹³ Jogfilozófiai munkái mellett a jogszociológia, állam és társadalom viszonya is élénken érdekelte, szívesen értekezett például az állami hivatalok funkcionális szerepéről, működéséről, a hivatalnokok, tehát az emberek beállítódásáról.¹⁴ A hivatalok ügymenetét, a hivatalnokok magatartását *A hivatal lélektana* című műve plasztikus leírásaival helyenként szinte irodalmi élvezetet nyújtó olvasmány.¹⁵ A közvéleménnyel foglalkozó elméleti munkáiban kiemelt helyet kapott a tömegmédiák működésének és hatásának vizsgálata – igaz, ez utóbbit csak spekulatív módon, illetve külföldi, jobbára angol és amerikai felmérésekre alapozva közelíthette meg.

Varga István közgazdászprofesszor szintén több területen tevékenykedett. 1945 előtt a Gazdaságkutató Intézet igazgatója, a koalíciós kormány idején a Nagy Ferenc vezette Újjáépítési Minisz-

11 Pléh (2002) 301. p.

12 Kiss (1995) 17. p.

13 Horváth (1993) 5. p. Magyarországi munkáját időnként külföldi tanulmányok szakították meg. 1927 és 1929 között a bécsi Collegium Hungaricum ösztöndíjasaként a bécsi tudományegyetemen hallgatott jogfilozófiát, majd 1929-ben Londonban volt tanulmányúton.

14 Horváth (1993).

15 Horváth (1946). Ő maga is dolgozott hivatalnokként: 1919–23 között Budapesten kincstári jogügyi segédfogalmazó volt.

térium államtitkára, a kisgazdapárt – párton kívüli – közgazdasági szakértője, majd 1946-tól 1948-ig, az intézmény megszűnéséig az Anyag- és Árhivatal elnöke volt.¹⁶ Az ő vezetésével készültek az első gazdaság-lélektani, mai kifejezéssel piackutatási vizsgálatok. 1935 és 1940 között a Magyar Gazdaságkutató Intézet az Egyetemi Lélektani Intézettel együttműködve ruházatkodási, fűtési, mosási, gyümölcs- és borfogyasztási, valamint dohányzási szokásokat próbált feltérképezni.¹⁷ Az eredmények feldolgozása után bizonyos fokig sikerült a piaci helyzetet elemezni, valamint a propaganda- és szervezési munkához is értékes adatokat gyűjtöttek.¹⁸ A legnagyobb sikert a dohányzási szokások vizsgálata aratta. A Magyar Dohányjövődék megbízásából lefolytatott felmérés és az abból készült tanulmány a Nemzetközi Dohány Egyesület római nagydíját nyerte el. A vizsgálat egyik legfontosabb eredménye is – a „felnőtt közönség” mintegy 70 százaléka rendszeres dohányos – hozzájárulhatott a szakmai sikerhez, különösen ha figyelembe vesszük, hogy a nők körében a gyártóknak még jelentős tartalékaik voltak.

Horváth Barna a második világháború idején a szegedi és kolozsvári egyetemisták között készített felmérést. Az egyetemi előadókban összeterelt több száz hallgatónak tizenhat témakörben – egyetemi autonómia, kulturális kérdések, a jog és erkölcs megítélése, fogyasztási, szórakozási, újságolvasási szokások, közéleti szereplők népszerűsége stb. – kellett válaszokat adnia a kézhez kapott kérdőíveken.¹⁹

Végül elég kényes kérdésben, mondhatnánk az adott pillanatban tabunak tekinthető témában, Harkai Schiller Pál vezetett egy politikai felmérést. 1944. március elején – a finn béketárgyalások példáján – Magyarország háborúból való kilépésére irányultak a kérdések. A többség, az egyoldalú sajtóbeállítástól el-

térő módon, a háború folytatása ellen foglalt állást. „Ha a felelős vezetők akkor az igazi közvéleményre hallgattak volna, és hagyták volna szóhoz jutni – írta Varga István 1946 januárjában –, ma Magyarországnak talán nem volna a külföld előtt az a híre, hogy Németország leghűségesebb csatlósa volt.”²⁰

Mielőtt a nagy áttörésről, egy szakosodott intézmény, az MKI megalapításáról és a demokráciát érintő felméréseikről beszélünk, érdemes Horváth Barna elméleti megállapításait és gyakorlati, módszerbeli elgondolásait felidézni.²¹

16 Berend (1988) 21. p.

17 A gazdasági konjunktúrakutató intézetek Európában a Rockefeller Alapítvány támogatásával jöttek létre. Varga (1928).

18 Varga (1940).

19 Horváth (1942).

20 Varga (1946).

21 Korábban Dékány István és Szirtes Artúr foglalkozott a közvélemény és a modern társadalmak problémájával. Írásaikban főként Sombart, Le Bon, Simmel és Tönnies elméleteire támaszkodtak, empirikus felmérések nem álltak rendelkezésükre.

A megmaradt dokumentumok alapján úgy tűnik, Horváth 1945-től nem vett részt a gyakorlati munkában, munkássága és kapcsolatai révén azonban előkészítette a talajt a hazai felmérések megindításához.

Horváth – bár sokat foglalkozik a közvéleménnyel kapcsolatos jelenségekkel – nem törekszik pontosan definiálni a fogalmat. Mivel túlságosan képlékeny, nehezen megfogható dolognak tartja, inkább a fogalom környezetét igyekszik vizsgálni, a kísérőjelenségeket elemezni. Feltehetően a bevett tudományos eljárás kényszerének engedve definiálja a kutatás tárgyát – megpróbálkozik a fogalom-meghatározással, ám ez is csak körülírásra sikeredik:

„Leghelyesebb azért a közvéleményt a *közös tudattartalmak egy szelvényének* felfognunk. Ezek a közös tudattartalmak maguk is csupán a *közös lelki tartalmaknak* a közös tudat küszöbén áttörő szelvényét jelentik.” Ezután megemlíti a ténykérdéseket (köztudomás) és a hitkérdéseket (közös hit), melyek egyfajta bizonyosságot jelentenek számunkra, és a *közérzelmet*, a *közhangulatot*, amelyek érzelmi alapú, átmeneti jelenségek.²² A közvéleményt e két végpont közé helyezi el, tehát a hitnél kevésbé szilárd, az érzelmeknél viszont állandóbb elköteleződésnek tekinti.

A közvéleményt nem lehet szabatosan leírni, mert a formálódásában túl sok egymással kölcsönhatásban álló tényező játszik szerepet. A híreket vagy eseményeket – amelyek alapján a befogadók, tehát az emberek konkrét véleményt alkotnak – nem lehet értékmentesen, kontextus nélkül közzétenni. Az események sokszor összekapcsolódnak egymással, ugyanígy az emberek is hatással vannak a másik véleményére, a sajtó pedig szintén felerősíthet vagy elhallgathat bizonyos értelmezéseket, összefüggéseket. Mivel számos torzító hatás éri az embereket a véleményformálás folyamatában, Horváth szerint az a legfontosabb, hogy a lakosság minél pontosabb és értékmentesebb tájékoztatást kapjon az aktuális történésekről. Ha az emberek iskoláztatásuk és köztisztéletben álló, lehetőleg tudós véleményformálók segítségével köszönhetően józanul, több szempontot mérlegelve alakítják ki véleményüket, akkor a közösség véleménye sem lesz szélsőséges. Bár az egyéni véleményről mint a közvélemény elemi egységéről a rengeteg kölcsönhatás miatt nem beszélhetünk, mégis elengedhetetlenül fontos, hogy az egyének kellően autonómak legyenek a hisztérikus, csak érzelmekre apelláló hatásokkal szemben.

Ne feledjük, hogy ezeket a gondolatokat a harmincas évek végén vetette papírra, olyan helyzetben, amikor a német – és mint láttuk, az amerikai – tömegpropaganda Horváth elképzeléseivel ellentétben éppen az érzelmekre, a beállítódások agresszív áthangolására, egy irányba terelésére törekedett.

²² Horváth (1939a) 38–39. p.

Horváth a demokrácia egyik meghatározó erejű, ugyanakkor állandó gyámolításra, nevelésre szoruló intézményének tartotta a közvéleményt. Olyan tényezőknek, amelyre az elbürokratizálódott polgári társadalmaknak égetően szükségük van ahhoz, hogy a hibákkal működő (nota bene: válságban lévő) képviseleti demokráciák ténylegesen megőrizhessék demokratikus értékeiket. A manipulálható (gyermeki, hisztérikus) közvélemény diktatúrához vezet, a kiegyensúlyozott, felnőtt közvélemény az állampolgárok direkt érdekérvényesítése révén a túlburjázott és öntörvényű, kiüresedett tartalmú jogi formulák mögé bújó államapparátust a megvalósítandó közös társadalmi célok megoldása felé lendítheti. (Az emberek igazságérzetétől elszakadt jog, a bürokrácia működése Horváth más műveinek is fontos témája volt.²³)

„Abból, hogy a közvetlen demokráciát a régi módszerekkel és vegytisztán nem lehet megvalósítani modern és nagy államban, még egyáltalán nem következik az, hogy azt más, új módszerekkel és a képviseletivel kombináltan nagymértékben érvényesíteni ne lehetne. A képviseleti demokrácia tehát nem nélkülözheti a közvetlent, mert könnyen elfajul, ha elszakad az ősforrásától, a közvetlen demokrácia viszont nem nélkülözheti a képviseletit, mert vegytisztán nem is valósítható meg, és mert a nép helyett végeredményben mindig egyes embereknek kell cselekedniük.”²⁴

Amikor ma a közvetlen demokráciáról, legalábbis az állam működésének ellenőrzéséről beszélünk, leginkább a civil társadalom szerveződéseit, a civil társadalom kontrollját emlegetjük. Valószínűleg Horváth is hasonlóan érett felfogású szerveződésekre gondolt, amikor például a nép részvételét szorgalmazta a bíraskodásban és a közigazgatásban. Üdvözölte Harold Laski elképzelését, „aki szerint a hivatal és az élet közé oda kell állítani a »polgárok választmányát«, amely mintegy közvetít a hivatalnok és az ügyfél szempontjai között, és mindkettőt védi a másíknak túlkapásaival szemben, miközben megismeri az ügyvitelt, és önmagát hivatalnokká képezi ki”.²⁵

Még kézenfekvőbb a helyzet az üzemi demokráciában, ahol a munkások irányítói szerepet is vállalhatnak. A jogszociológus szerint a közvetlen demokrácia érvényesülésének, a politikusi döntések befolyásolásának legáltalánosabb eszköze mégiscsak a modern közvélemény-kutatás. A mérési technika olyan fokra jutott – érvel Horváth 1945-ben –, hogy tulajdonképpen minden kérdésben kikérhetjük a lakosság véleményét, és azt igen gyorsan, néhány napon belül kéz-

hez is kaphatjuk. „Az ilyen módszer [a közvélemény-kutatás] nyilvánvalóan forradalmasítja a közösségi *akaratképzés*

23 Horváth (1926a); (1926b); (1939).

24 Horváth (1945) 46. p.

25 Uo. 52. p.

technikáját. Egy jól működő közvélemény-kutató intézet, amely igen kis hibahatárral meg tudja jósolni a választások eredményét, tulajdonképpen feleslegessé teszi ez utóbbiakat [...]. A tudomány a haladó politikának legmegbízhatóbb szövetségese.”²⁶ Ez a szövetség – tehetnénk hozzá – olykor kínos helyzeteket, cseppet sem demokratikus eljárásokat eredményezhetett, amint a korabeli amerikai példák is megmutatták.

Nem biztos, hogy a közvélemény-kutatás, számos kiaknázható értéke mellett – túlzott képlékenysége folytán – mindig helyes, előrevivő álláspontot jelenít meg. A szakértők, a kompetens végrehajtók még a többségi vélemény ismeretében sem kell hogy alá vessék magukat a nép akaratának. Az emberek jó része ugyanis tájékozatlan vagy csak pusztán közönyös, nem minden témában képes racionális, tényeken alapuló döntéseket hozni. A tervek megvalósítása sokak pillanatnyi érdekével ellentétes lehet, hosszú távon azonban az emberek életére kedvező befolyást gyakorolhat. Éppen ezért arra kell törekedni, hogy a lakosság minél inkább tájékozott legyen napi ügyekben, és érdeklődést mutasson a felmerülő kérdések iránt. Erre a problémára Horváth egy maximál- és minimálprogrammal állt elő.

Utópiája szerint a korszerűen működő közvélemény-kutatás érdekében létesíteni kellene egy közvélemény-kutató szolgálatot, amely objektíven, adatokkal alátámasztva, de legalábbis több oldalról megvilágítva adná közzé a híreket, majd mérné a híradások hatásait, és az eredményt a kormányzat rendelkezésére bocsátaná.

„A szolgálat egyik része a közértesültség emelésére irányul. Kritikai része a közvélemény tisztán tartását szolgálná azáltal, hogy minden téves vagy tendenciózus tájékoztatást leleplezne és merő tárgyi adatokkal és érvekkel cáfolna. [...] A szolgálat építő tevékenysége a közvélemény előkészítésében állana azokra a kérdésekre, amelyekben annak állást kell foglalnia, és ezeknek a kérdéseknek megfogalmazásában. Az előkészítés lényege az egyes bonyolultabb kérdések összes szempontjainak átvilágítása és közérthető referálása. A szakszempontokkal túlterhelt kérdéseket úgy tárja fel, hogy a laikus értelméhez és érdeklődéséhez oly közel vigye a kérdés lényegét, hogy kompetens vélemény egyáltalán kialakulhasson. Ugyanez a szolgálat [...] a közvélemény-kutatás elméleti és alkalmazott ismeretének haladását folytonosan a közvélemény elé tárná és azzal a közértesültséget gazdagítaná, magukat a feltárt és lemért irracionális tényezőket pedig épp ily módon racionalizálná.”²⁷ Mivel éppen a direkt propaganda elkerülése a cél, a közvélemény-kutatást csak tudományos szervezetre lehet bízni.

26 Uo. (1945) 46. p.

27 Horváth (1939a) 24. p.

A kérdéses szervezet elemei lennének

1. egy permanens *kigondoló testület*
2. egy kísérletező *laboratórium*
3. egy mozgékony tájékoztatókritizáló és közvélemény-tisztántartó *szerkesztőség*
4. egy kérdésformulázó és problémáismertető *referenciaszolgálat* és
5. egy utólagosan elemző, összeegyeztethető, eredménymérlegelő és az egész szervezet működését megítélő *ellenőrzésbírálati* szolgálat.

A *kigondoló testület* szerepe a már említett amerikai propagandaszervekre emlékeztet, amelyeket a hatékony pszichológiai hadviselés céljából hoztak létre. A cél mindkét esetben pozitív, a demokrácia vívmányainak megőrzése, a diktatórikus rezsimek elutasítása. Ez a testület tartaná a kapcsolatot a kormánnyal, „és gondoskodnék az elkerülhetetlenül szükséges pozitív közvélemény-politikai beavatkozásról is”.²⁸

A gyakorlatban a testület „a kormánytól átvett irányelveket a felkért véleménykezdeményező kiválóságokkal naponta tartott értekezleteken megbeszéli, és az így provokált, de nem oktrojált véleménykezdeményező megnyilatkozásoknak sajtó, rádió, előadás, szónoklat stb. útján a legcélszerűbb időben és módon való nyilvánosságra hozataláról gondoskodik”.²⁹

A kísérletező *laboratórium* feladata volna az ábrázolási és mérési módszerek kifejlesztése és tökéletesítése a *tudásszociológia* és a *lélektan* eredményeire támaszkodva, a közvélemény-tisztántartó *szerkesztőség* sajtószolgálatl foglalkozna. A *referenciaszolgálat* igényli a legkvalifikáltabb munkaerőt, mert itt kritikai elemző, ismertető- és formulázóképességre is szükség lenne. „A feldolgozandó anyagot a *referenciaszolgálat* természetesen a *kigondoló testület*től, esetleg annak közvetítésével a kormányzattól és magától a közönségtől kapja.”³⁰

A szavazások lebonyolítását Horváth Barna a közeli jövőben megoldható technikai problémának tekintette, melynek lényege: titkos és várakozásmentes legyen, illetve a szavazatok gyorsan jussanak a feldolgozóhelyre. Feltehetően e kissé utópisztikus, mégis konkrét elképzelés is hozzájárult, hogy már 1945 nyarán megkezdhetette működését a közvélemény-kutató intézet.

28 Horváth (1939a) 25. p.

29 Uo.

30 Uo. 26. p.

A MAGYAR KÖZVÉLEMÉNYKUTATÓ INTÉZET, 1945–49

A szervezetileg a Magyar Központi Híradó Rt.-hez tartozó, nem önálló jogi személyként működő MKI 1945 augusztusában Harkai Schiller Pál vezetésével állt föl. Tanácsadó testületében a koalíciós pártok delegáltjai mellett – például Ortutay Gyula (FKgP), Révai József (MKP), Markos György (MKP), Vas Zoltán (MKP), Kállai Gyula (MKP) –, politikailag elkötelezett tekintélyes közéleti szereplők – Bródy Sándor (PDP), Zilahy Lajos (pártonkívüli) – és neves tudósok – Horváth Barnán (PDP) és Varga István (FKgP) kívül a szociológus Szalai Sándor (SZDP) – foglaltak helyet. A fennmaradt iratokból úgy tűnik, a testületnek döntően reprezentatív funkciója volt, a tanácskozásokra a tagok ritkán jártak el. A csapat idővel cserélődött, mert többen – egyéb elfoglaltságaikra hivatkozva – lemondták a részvételt. Az igazgatói széket 1947-től átvevő Balassa Erik igyekezett kevésbé neves tagokból álló, ám könnyebben összehívható tanácsadó csoportot kialakítani.³¹ Emellett – a fokozódó politikai nyomással párhuzamosan – próbáltak minél sokrétebb kommunista kapcsolatot kiépíteni. Valószínűleg így került be 1948-ban az MKI Tanácsadó Testületébe Zala Ferenc, az MDP Állampolitikai Osztályának vezetője, Marosán György, az MDP helyettes főtitkára vagy Gács László, a SZOT helyettes főtitkára.³²

Horváth Barna elgondolása a „kitűnő magánvélemények (a szellem, a toll, a tudomány kiválóságainak) koncentrikus megszólaltatásáról” a gyakorlatban nem valósult meg. Az alig tíz munkatársból álló ügyviteli csapat nemhogy országos tekintélyt nem szerzett, de még a Magyar Központi Híradó Rt.-n belül is az egyik leggyengébb érdekképviseleti

31 Bródy Sándor sértődött hangú lemondó levelet fogalmazott 1948 márciusában, amikor nem kérték föl a további együttműködésre. Úgy vélte, a Magyar Kereskedők Országos Központi Szövetsége megszüntetésével volt kapcsolatban az MKI döntése. Balassa Erik válaszában igyekezett megnyugtatóan a félreállított vezetőt, hogy csak a technikai nehézségek miatt („a közélet prominensei egyszerűen nem értek rá tanácsot adni”) hagyták ki a testületből. Ezért a jövőben „egyes reszortokban jártas, de egyéb téren nem annyira elfoglalt szakértők bekapcsolását tervezzük munkánkba”. Magyar Országos Levéltár (MOL) K. 787 56. t.

32 A Tanácsadó Testület 1949. február 3-i gyűlésén megjelent tagok: Katona Ernő, a *Hírlap* főszerkesztője; dr. Szita János, tanácsos, Elnöki Tanács, Akadémia u. 17.; Szalai Sándor, egyetemi nyilvános rendes tanár; Csikós Nagy Béla, miniszteri tanácsos, Gazdasági Főtanács; Radnai Béla, a Fővárosi Lélektani Intézet helyettes igazgatója; Mártonfy Rudolf, a Munkatudományi és Racionalizálási Intézet igazgatója; Marosán György, az MDP helyettes főtitkára; Bognár József, Budapest Székesfőváros polgármestere; Facsády Kálmán, a Magyar Gazdaságkutató Intézet alelnöke; Tímár László, minisztériumi osztályfőnök, Országos Terhivatal;

Zala Ferenc, az MDP Állampolitikai Osztályának vezetője; Ortutay Gyula, vallás- és közoktatásügyi miniszter; Barcs Sándor, a Magyar Központi Híradó Rt. elnöke; Justus Pál, a Magyar Központi Híradó Rt. alelnöke; Flórián László, az Egyetemi Nyomda vezérigazgatója; Gács László, a SZOT helyettes főtitkára; Balabán György, minisztériumi osztályfőnök, Kereskedelmi és Szövetkezeti ügyi Minisztérium. MOL K. 787 56. t.

33 Balassa Erik 1948 novemberében fizetésrendezési javaslatot terjesztett be, több munkatárs jövedelmét a kétszeresére emelte volna. Indoklásában a jó munkateljesítmény mellett a MKH Rt. más osztályaihoz képesti elmaradással érvelt. Uo.

34 Missura Jenő kiskunfélegyházi lakos jogi tanulmányok folytatásának szovjetunióbeli lehetőségeiről érdeklődött, mellesleg a *Kicsikém, ne tétovázz!* kezdetű pajzán dal szövegét sem restellte elkérni: „Kicsikém, ne tétovázz, szűk utcában kicsi ház, oly régóta vár, hogy jössz-e már: Mindent kapsz, Te kis zsvány, amit szemed-szád kíván, nem bánod meg ám, hidd el cicám, gyere tubicám!” Uo.

35 George H. Gallup, illetve az American Institute of Public Opinion három egymást követő elnökválasztáson (1936, 1940, 1944) helyesen jósolta meg az eredményeket. 1948-ban azonban a módszer kudarcot vallott. Az Egyesült Államok társadalma, főként a nagy belső mobilitásnak köszönhetően, a háború után átrétegződött, így a kutatóknak az 1940-es népszámlálási adatok alapján nem sikerült leképezni a teljes lakosságot, látványosabb kudarcot gyűnezzel a mintavételi eljárással.³⁵ Az MKI munkatár-

résleg volt.³³ Felméréseik eredményeit azonban sokszor ismertették az újságok és a szaklapok, az intézet pedig rendszeres sajtótájékoztatókkal igyekezett felkelteni az érdeklődést a közvélemény-kutatás, illetve az aktuális eredmények iránt.

Az MKI a kutatások mellett a rádióhoz hasonlóan ingyenes közönségszolgálati tevékenységet is ellátott. Főként a nem budapestiek ügyeiben segédkeztek információval vagy a kérelmek hivatalos megfogalmazásával és továbbításával. A legkülönbözőbb panaszokat igyekeztek orvosolni: útlevél-, vízumkérelem, hadigondozás, földadó, gyerekek áthozatala Jugoszláviából, hadifoglyok felkutatása, hitelezés, kölcsön, biztosítás, jégkárrendezés, településrészek önállósodási törekvésének támogatása, nyersbőrkiutalás kisiparosok részére, MDP-tagsági kérelem, a B-listázás elhárítása stb.³⁴

Az MKI vizsgálati módszere a korban legelterjedtebb kvótás mintavételen alapult. Az ilyen típusú mintavételnél az adott populációt, jelen esetben Magyarországi lakosságát, néhány meghatározónak vélt szempont szerint különböző csoportokra különítik el. A cél, hogy a fontosnak gondolt szociológiai változók alapján viszonylag homogén csoportokat nyerjenek. Ezután elegendő csak kisszámú egyedet megkérdezni, mert válaszuk átlagát az adott csoportra jellemzőnek tekintik. A módszert George H. Gallup alkalmazta nagy sikerrel az 1936-os elnökválasztás eredményének becslésénél, és tizenkét év múlva ő szenvedte a leg-

sainak minden egyes megbízásnál el kellett magyarázniuk a módszer lényegét a potenciális megrendelőknek. Balassa Erik 1948-ban az MKH Rt. osztályvezetőjének már „osztályharcos” csomagolásban tálalta a mintavételt:

„Ideológiai síkon [a kvótás mintavétel] azon alapszik, hogy az egyén magatartását döntő módon befolyásolja osztályhelyezete. Tehát a megkérdezett személyeket azonos osztályhelyzet szempontjából kell csoportosítani, és első fokon a véleménykülönbségeket egy csoporton belül kell kiértékelni. Elengedhetetlen, hogy az egyes csoportok teljes társadalmi keresztmetszetet adjanak, mégpedig minden csoportot valószínűsítő, a társadalomban jelentkező súlyával kell figyelembe venni.”³⁶

Az MKI munkatársai számára az jelentette a legnagyobb problémát, hogy nem állt rendelkezésre háború utáni népszámlálási adat. A budapesti mintákhoz így kénytelenek voltak az 1945-ös választási névjegyzék 150 ezer adatát felhasználni, az országos felvételeknél pedig többszörösen túlméretezett mintával dolgoztak.³⁷ Azt mondhatjuk, hogy a kor színvonalának megfelelő mintavételi eljárást alkalmaztak, s ha az intézet az 1949–50-es népszámlálást megéri, még pontosabban alakíthatták volna ki a megfelelő reprezentativitáshoz elengedhetetlenül szükséges nagy társadalmi csoportokat. A szűk négy év alatt az MKI felméréseknél eltérő számú csoportra tagolta a megkérdezetteket. Országos felvételeknél a legegyszerűbb kategorizáció értelmiségi, kispolgár, munkás, földműves osztályokat különböztetett meg, alkalmanként a nimmel és a település jellegével kiegészítve; a társadalomtudományi intézettel közösen kidolgozott, bonyolultabb csoportbontásnál pedig a következő leíró kategóriákat találjuk:³⁸

1. ipari munkásság
2. nem az iparban foglalkoztatott fizikai dolgozók (MÁV-, Beszkárt-dolgo-

azaz a kvóták nem bizonyultak reprezentatívnak. Emellett általában túl korán hagyták abba a lekérdezést, így nem kalkulálhattak azzal, hogy a bizonytalan szavazók az utolsó pillanatban mégis Harry S. Truman mellett döntenek.

36 Feljegyzés Pálóczi-Horváth elvtárs részére, 1948. szeptember 25. MOL K. 787 56. t.

37 Országgyűlési könyvtár (OK) B3 2024: 1945-1.; MTI Magyar Közvéleménykutató Szolgálat jelentése.

38 A Szeszfeldolgozó Ipari Központ megbízásából készített felmérésnél például a szeszfogyasztás szempontjából az alábbi társadalmi csoportokat különítették el: Budapest: 1. ipari munkások, 2. nem iparban foglalkoztatott fizikai dolgozók, 3. nem vezető állású köz- és magántisztviselők, 4. vezető állású tisztviselők és szabadfoglalkozású értelmiségiek, 5. kispolgárság. Vidék: 1. ipari munkás, 2. nem iparban foglalkoztatott fizikai dolgozók, 3. értelmiségi dolgozók beosztásukra tekintet nélkül, 4. kispolgárság, 5. kisparasztság, 6. középparasztság, 7. kulákság. MOL K. 787 56. t.

- zók, városi, állami altisztek, a rendőrség, a katonaság legénységi állománya stb.)
3. földműves foglalkozásúak 5 holdon alul
 4. földműves foglalkozásúak 5–20 holdig
 5. zsírosparasztság
 6. nem vezető állású magán- és köztisztviselők (értelmiségi munkakörökben)
 7. vezető állású magán- és köztisztviselők
 8. szabadfoglalkozású értelmiség (önálló orvos, ügyvéd, mérnök stb.)
 9. kispolgárság (kiskereskedők, kisiparosok 5 alkalmazottan alul)
 10. nagypolgárság.

A társadalmi rétegek nagyságát rugalmasan kezelték, és mindig az adott felmérés kívánalmainak megfelelően határozták meg. A később ideologikus okokból elterjedt munkás, paraszt, értelmiségi sematikus társadalmi rétegződésmodell a kispolgár kategóriával egészült ki, de előfordult, hogy csupán az anyagi viszonyokat vették figyelembe – *jómódú, közepes és szerény sorsú* – egy-egy eredmény bemutatásánál.

Alig van támpontunk arra nézve, hogy a kérdezőbiztosok hogyan sorolták be a megkérdezetteket az egyes csoportokba. Úgy vélem, mégsem a nagy társadalmi csoportok háború utáni érvényességének elméleti kérdése jelentette a legnagyobb problémát; sokkal inkább a kérdezőhálózat megszervezésének módja és munkájuk kontrollja aggályos. Az MKI vezetése a kezdeti időszakban valószínűleg szervezett képzéseket a kérdezőbiztosok számára, a későbbiekben azonban jobbára a velük közvetlen kapcsolatban nem lévő kérdezőkre bízta, hogy az aktuális felmérés lapjain a válaszoló társadalmi jellemzőit kitöltsék. Az első jelentésekben látszólag problémamentesnek írják le a felvétel körülményeit: „A kikérdezés munkáját részben politikai nyomozók [sic!], részben pedig egyetemi hallgatók végzik Nagy-Budapest különböző pontjain. Közel 1000 lakost hallhattak [sic!] meg, akiket munkahelyükön, az utcán, a főváros forgalmas és kevésbé forgalmas helyein, természetesen nevük megkérdezése nélkül szólaltattak meg. [...] Kívánatra igazolják hivatalos megbízásukat. Udvarias, kötetlen beszélgetés során felteszik az előírt kérdéseket. Aki húzódik, azt hízalgő biztatással iparkodnak megnyerni. Pl. »éppen az ön véleményére vagyunk kíváncsiak...« Biztosítják a teljes névtelenség felől. A kérdezőbiztos a kérdőlapján megmutatja a vastag betűvel szedett felhívást: Nevet nem szabad kérdezni! A jegyzetekkel ellátott lapot a válaszolók szeme láttára iratcsomójába, a többi közé helyezi. Nem is tapasztaltunk semmiféle nehézséget vagy komolyabb bizalmatlanságot, legfeljebb néhány idősebb, az értelmiségi réteghez tartozó egyénnél.”³⁹

A következő években az intézet időről időre felhívásokban keresett önkéntes kérdezőbiztosokat. A vállalkozók minimális díjazásért a környezetükben élő körében tíz-tíz emberrel vették fel a kérdőívet, majd postán visszaküldték az MKI címére. Eleinte fizetett külső alkalmazottaik voltak, de hamarosan áttértek az úgynevezett levelező-tudósítói rendszerre. A munka irányítói a módszer előnyét abban látták, hogy mivel az alkalmi munkatársak önkéntes alapon kapcsolódnak be a felmérésekbe, nem fűződik érdekük a csaláshoz, ezért a kapott válaszok feltételezhetően érvényesebb képet tükröznek, mint a kapitalista országokban a fizetett alkalmazottaktól beérkező válaszok. Elvben ugyan helyesnek látszik, hogy munkás a munkást, paraszt a parasztot kérdezze ki, mert a hasonló társadalmi helyzetű emberek könnyebben találják meg a hangot egymással, de a módszernek legalább annyi hátránya is volt, erről azonban a különféle ismeretéseken elfelejtettek említést tenni. Mivel a „tudósítók” saját környezetükből gyűjtötték a válaszokat, elképzelhető, hogy az ismerősök vagy a munkatársak nem mindig a valós, hanem az elvárt véleményeket hangoztatták. Az emberek bizalmatlanságára többen levélben hívták fel a kutatók figyelmét. Az alábbi példa nemcsak a kérdezési nehézségekre, hanem a tudósító felkészül(e)t(len)ségére is rávilágít: „[...] az emberek olyan bizalmatlanok, hogy nemhogy jobbra fordulna a helyzetünk, hanem rosszabbodik, tehát az emberek biztosan felelni és biztosat mondani nem tudnak, olyan ímmel-ámmal válaszolnak, de ha nem jól van beírva, tessenek megírni. Az emberek őszinte feleletet adtak, és én úgy írtam be, tessenek megírni, jól van vagy nem jó, ahogy feleltek, és én úgy írtam. Nagyon szeretném megismerni személyesen az intézetet, én hamarabb nem tudok válaszolni, mert rossz a postafordulta, maradok tisztelettel, Barna Árpádné.”⁴⁰

A biztosok toborzása a jelek szerint nem volt zökkenőmentes. A munkában kevésbé vagy legalábbis nem huzamosabb időn keresztül érdekelt kérdezőknek csak kis hányada küldte vissza rendszeresen a megkapott kérdőíveket, így az MKI folyamatosan új tagok bevonására törekedett. A rádióelőfizetők, postai és vasúti dolgozók mellett több szakszervezetet is megkerestek, annak reményében, hogy a tőlük kapott taglistákra építve megerősíthetik a vidéki levelező-tudósítói hálózatot. Az UFOSZ-tól (Újbirtokosok és Földhözjuttatottak Országos Szövetsége) és a FÉKOSZ-tól (Földmunkások és Kisbirtokosok Országos Szövetsége) nyert címanyag „különösen kedvező a dolgozó parasztság gondos megkérdezése szempontjából” – jegyezte fel Balassa Erik.⁴¹ A szakszervezetekkel való együttműködésnek más előnye is volt: „[...]

39 OK B3 2024: 1945-2/a. MKSZ-jelentés községi választásokról, 1945. október 2. p.

40 1947. október 22. A teljesen tagolatlan levél eredetijében sok helyesírási hiba is volt. MOL K. 787 56. t.

41 Jelentés, 1948. december 4. Uo.

szintén figyelembe véve a tekintetbe jövő címanyagot a kedvező politikai megbízhatóság és aktivitás szempontjából, a Szakszervezeti Tanács vidéki osztályának segítségét vettük igénybe. Az onnan kapott vidéki titkárok címanyaga alapján szervezési munkánk folyamatban van.”⁴² A Magyar Nők Demokratikus Szövetsége közreműködésétől a női levelező-tudósítók fokozottabb bevonását remélték.⁴³ Nem nehéz belátni, hogy a politikailag nyilvánosan elkötelezett emberek bevonása a munkába legtöbb esetben a bizalmatlanságot erősíthette, a válaszokat, valamint a válaszok kódolását illetően torzításokhoz vezethetett.⁴⁴ Összességében ezerötszáz levelező-tudósítót tartottak nyilván, akikkel szükség esetén öt-hatezer embert tudtak gyorsan elérni, a beérkezett eredményekből pedig már két nap alatt elkészültek a legfontosabb alaptáblák.⁴⁵

Jelen írás keretében csak néhány politikai témájú, illetve a demokráciát érintő felmérés eredményeit közlöm rövid kommentárokkal. Hatvan év távlatából mélyebb elemzés aligha lehetséges, mivel rendkívül nehéz számba venni az emberek véleményét befolyásoló tényezőket. Kiragadhatnánk olyan politikai eseményeket, amelyeket a mából visszatekintve nagy jelentőségűnek vélünk, de ko-

rántsem biztos, hogy a korabeli válaszadók motivációi ugyanezekhez a történetekhez kötődtek. A felmérések a korábban leírt kvótás minavétellel készültek Budapesten, illetve az egész országban. A kutatási jelentésekben rendszerint nem tüntették fel, hogy ki volt a megrendelő – valószínűleg az MKI vezetői adták az ötletet, legfeljebb egyeztetniük kellett az intézetet felügyelő koalíciós pártok illetékeseivel.

A második világháború befejezése után az év kétségtelenül legnagyobb politikai eseménye az új parlamenti választás volt. Előtte egy hónappal tartották meg a budapesti községi választást, amely nemcsak önmagában volt jelentős, de politikai barométerül is szolgált a pártok részére. A budapesti eredményekből következtetni lehetett az országosra, ahol a fővárosihoz képest több parasztpárti (FKgP és NPP) és kevesebb

42 Jelentés, 1948. november 2. Uo.

43 Az MKI majd egy évig levelezett az MNDSZ vezetőségével annak érdekében, hogy vidéki szervezetek taglistáit megkaphassák. Elviekben mindkét oldalról megvolt az együttműködési szándék, a gyakorlatban – a jelek szerint – nem sok minden történt. MOL K. 787 56. t.

44 Az alaproblémák mellett eltörpül annak jelentősége, hogy a rendelkezésre álló levelező-tudósítók nagy része egyetemista volt. Az értelmiségiek ugyanis, így az egyetemisták is, hajlamosak interpretálni a kérdőíveken szereplő kérdéseket, ami sokszor a válaszok torzulásához vezethet. Ezért alkalmaznak szívesen a közvélemény-kutató cégek a kérdezői munkára érettségizett háziasszonyokat.

45 A kutatások lebonyolításának további részleteit, valamint a felmérések éves listáját lásd Levendel (1983–1986).

szociáldemokrata szavazatra lehetett számítani. Az emberek túlnyomó többsége a választások győztesének a munkáslistát⁴⁶ tartotta, de voltak, akik nem tudtak a közös listáról, így csak az egyik pártot nevezték meg.

I. Melyik párt győz az Ön tárgyilagos ítélete szerint? (községi választások)						
Budapesti adatfelvétel 1945. szeptember végén (%)						
	Férfi			Nő		
	értelmiségi	kispolgár	munkás	értelmiségi	kispolgár	munkás
MKP	7,3	8,5	20,0	11,6	12,9	16,7
SZDP	5,9	8,1	12,0	10,6	12,2	12,3
Munkáslista	54,2	57,3	48,8	46,0	45,6	43,9
Fentiek együtt	67,4	73,9	80,8	68,2	70,7	72,9
Kisgazda	30,7	24,0	13,6	25,2	23,9	16,3

A bizonytalanság egyik jele, hogy az MKI még tíz nappal a választások előtt is fontosnak tartotta megtudakolni, hogy az emberek szerint vajon a terveknek megfelelően, a kitűzött időpontban tartják-e meg a választást. A válaszolók több mint 80 százaléka igennel felelt. A többség nem kételkedett a választások tisztaságában, azonban arányuk jóval kisebb: 60 százalék körüli. Különösen érdekes a Függetlenségi Fronton kívüli pártok indulásának megítélése.⁴⁷ Az értelmiségi férfiak fele helyeselte más pártok részvételét, a többi csoportban ez az arány csupán 30–35 százalék között mozgott. A jobboldali pártok indulásának korlátozása a kisgazdapárt szavazótáborát gyarapította, mint azt a későbbi relatív vesztesek – a szociáldemokraták és a kommunisták – nem győzték hangsúlyozni.⁴⁸

46 Az SZDP és az MKP a szavazatkonzentrálás reményében közös listán indították jelöltjeiket.

47 1944 decemberében az MKP, az SZDP, az FKGP, az NPP és a PDP, valamint a szakszervezetek részvételével megalakult a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front, melynek fő célja az új, demokratikus államrend megteremtése volt. A második világháború előtt és alatt diszkreditálódott jobboldali pártok nem vehettek részt a szervezetben, és gyakorlatilag az első parlamenti választásokon sem indulhattak.

48 A táblázatokban a legmagasabb és a legalacsonyabb értékeket sötét háttérrel emeltem ki. A fejlécekben meghagytam az eredeti kérdéseket. A táblázat értékeit összeadva nem mindig kapunk 100 százalékot, ennek az az oka, hogy sokan bizonytalanok voltak, illetve a választási törvény szerkezetétől és a pártok propagandakampányától tették függővé a sikert.

Mint az alábbi táblázat mutatja, a saját pártszimpátia alapján szintén a munkáslista került az élre.

2. Melyik pártra szavaznak? (Személyes választás)*		
Budapesti adatfelvétel 1945 szeptember végén (%)		Eredmény (1945. október 7.)
Munkáslista	58,2	42,76
FKgP	29,1	50,54
NPP	5,0	2,1
PDP	4,1	2,9
Radikális Párt	0,5	1,8
Nem választ	3,1	

* Az előző kérdéssel szemben itt nem azt tudakolták, hogy melyik párt fog győzni, hanem hogy a megkérdezettnek mi lesz a „személyes választása”, azaz melyik pártra fog szavazni.

A kutatók ezúttal kellemetlen hibát követtek el. Azoknak a szavazatait, akik csak külön indulás esetén szavaztak volna a Szociáldemokrata Pártra, rossz arányban osztották szét a munkáslista és a többi párt között. Így aztán a kiszegzők vereségét jósolták, ezzel szemben nagyarányú győzelem született Budapesten. Idézet a kutatási jelentésből: „Beavatott szakértőkkel folytatott megbeszélés alapján az MKP-t említőket mind hozzászámítottuk a közös munkaspártra szavazókhoz, ellenben az SZDP-t említőknél csak háromnegyed részét. A fennmaradó egynegyedének felét, tehát a külön az SZDP-re szavazók nyolcadát a Kiszegzőpártra szavazókhoz csatoltuk, míg másik nyolcadáról feltételeztük, hogy a szavazástól tartózkodni fognak. Mivel ez a népesség jelentős, megközelíti a 20%-ot, ennek a megoszlása a vonatkozó eredmények meglehetősen bizonytalanságát idézi elő.”⁴⁹ Az eredmények tükrében a kutatók rájöttek, hogy az egész csoportot a kiszegző szavazókhoz kellett volna sorolni, és így sokkal jobban prognosztizálhatták volna a szavazás kimenetelét. Mivel semmilyen gyakorlati tapasztalattal nem rendelkeztek, mi sem vehetünk semmit a szemükre.

A nemzetgyűlési választásokon külön indultak a munkáspártok. Az előrejelzések tendenciájukban jobban közelítettek az eredményekhez, egyedül az abszolút kiszegző többséget, illetve az SZDP-szavazatokat nem sikerült pontosan megbecsülni.

Igaz, a tiszántúli adatok nem érkeztek be időben.

49 OK B3 2024: 1945-2/a.; MTI, Magyar Közvéleménykutató Szolgálat jelentése.

3. Melyik pártra szavaznak?(Személyes választás)		
Budapesti és vidéki adatfelvétel 1945. október második felében (%)		
	Előrejelzés	Eredmény
FKgP	48,00	57,03
SZDP	25,00	17,41
MKP	18,00	16,85
NPP	7,50	6,87
PDP	1,50	1,62
	100,00	99,78

A kutatók ezúttal is megkérdezték, hogy az emberek mennyire tartják lehetségesnek a választások elhalasztását. Tekintettel a közös munkáslista körüli politikai huzavonára, ez alkalommal már a budapestiek fele gondolta úgy, hogy van esélye a későbbi időpontban megtartott választásnak.

Az államforma kérdése és az államfő személye 1946 elején vált komoly politikai témává. A felmérésekből kiderült, hogy a lakosság többsége személyes szavazatával szeretne volna eldönteni a kérdést.

4. Nemzetgyűlés vagy népszavazás döntsön-e az államforma felett?							
Budapest, 1946. január közepe (%)							
	Értelmiségi		Kispolgár		Munkás		Mérlegelt átlag
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	
Népszavazás	44,5	51,8	51,8	54,0	51,1	52,5	51,5
Nemzetgyűlés	52,1	47,6	47,4	42,2	47,6	46,2	47,0
Egyéb, n. v.	3,4	0,6	0,8	3,8	1,3	1,3	1,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Végül a Nemzetgyűlés határozott az ügyben. Azért tekinthetjük érdekesnek a közvetlen akaratnyilvánítás igényét, mert még csak három hónap telt el az első szabad választások óta, ami azt sugallhatná, hogy mivel a nép képviselői ülnek az országgyűlésben, rájuk bízható a politikai ügyek eldöntése. A táblázat adatai alapján: az értelmiségi férfiak inkább a parlamentre bízták volna a kérdés megválaszolását. A kérdést vidéken később tették fel, akkorra már eldőlt, hogy a Nemzetgyűlés fog dönteni. Ennek ellenére a vidéki lakosság kb. 63 százaléka szerint inkább népszavazást kellett volna tartani a kérdésben. Az állam-

formáról szóló javaslatot a miniszterelnök 1946. január 24-én nyújtotta be, melyet megtárgyalása után a képviselők január 31-én fogadtak el.

1946 elején határozták meg az új államformát. Ha az emberek szavazatain múlt volna, bizonyára köztársaságot választanak.

5. Milyen államformát tartana helyesnek a jövőben?							
Budapest, 1946. január 12–18. (%)							
	Értelmiségi		Kispolgár		Munkás		Mérlegelt átlag
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	
Köztársaság	78,7	72,9	82,2	69,4	83,1	69,4	76,0
Királyság	19,8	23,0	13,8	24,4	13,8	21,9	20,0
Egyéb, n. v.	1,5	4,1	4,0	6,2	3,1	8,7	4,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A Nemzetgyűlés szintén a köztársaság mellett döntött, így lényegében a lakosság kívánalmainak megfelelően járt el, ugyanakkor megtakarította egy újabb szavazás költségeit. A kutatók szerint a felmérés alatt azért is nőtt a köztársaság-pártiak száma, mert nagy nyilvánosságot kapott a parlamenti pártok egységes álláspontja a kérdésben. Érdekes megfigyelni, hogy az arányokban leginkább a nők szerint lehet különbséget tenni: a nők, különösen a kispolgárok, nagyobb számban választottak volna királyságot. A király személyéről nem esett szó, bár a király nélküli királyság abszurditása végeredményben nem jelentett valós problémát a megelőző huszonhat évben sem. A legnagyobb különbséget a munkás férfiak és nők között mutatták ki.

Az MKI kíváncsi volt a közéleti emberek népszerűségére is. Mindenki három közszereplőt nevezhetett meg. A kutatók a sorrendre nem voltak tekintettel, csupán az összeadott említések számát viszonyították a megkérdezettek számához.

6. Nevezze meg a három legnépszerűbb közéleti kiválóságot!						
Budapesti adatfelvétel 1946. január közepén (%)						
	Értelmiségi		Kispolgár		Munkás	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
Tildy Zoltán	56,3	61,4	58,0	62,0	59,0	64,3
Rákosi Mátyás	33,0	30,6	41,2	35,8	58,1	53,7
Szakasits Árpád	25,0	19,7	38,5	33,0	51,9	47,0
Mindszenty József	32,1	30,1	27,5	27,6	13,0	17,5
Szent-Györgyi Albert	11,8	14,1	7,1	7,0	2,0	4,4
Károlyi Mihály	2,6	0,6	2,7	0,0	0,7	0,6
Gerő Ernő	3,6	4,9	11,8	5,7	14,7	5,0
Vas Zoltán	8,5	9,8	9,8	8,8	16,7	5,6
Bán Antal	0,7	1,8	0,4	0,0	0,7	0,0
Varga Béla	9,1	14,7	8,2	9,0	4,4	5,6
Nagy Ferenc	7,5	11,1	5,9	6,5	6,4	11,0
Balogh István	6,4	4,9	3,9	2,4	4,0	6,2
Kővágó József	4,9	6,7	7,4	3,2	3,3	3,1
Szekfű Gyula	2,3	3,7	1,6	0,4	1,3	0,0
Miklós Béla	2,6	1,2	0,8	2,0	1,7	1,2
Egyéb politikusok	23,8	14,6	22,7	16,8	14,4	20,6
Színészek stb.	13,1	7,4	3,2	6,7	3,7	12,5
Külföldiek	3,9	1,8	1,2	1,8	1,0	1,2
Nincs válasz	4,6	4,7	3,8	4,6	4,7	6,7
	251,8	243,8	255,7	233,3	261,7	266,2

A budapesti lekérdezés miatt valószínűleg az országos népszerűségnél kisebb értékeket kaptak a parasztpártok politikusai. 1946 elején nyolc közéleti személy (köztük öt politikus) örvendett átlagon felüli népszerűségnek. Közülük is kiemelkedett Tildy Zoltán, akit a nők különösképpen kedveltek. Rákosi Mátyás minden rétegben a második helyet foglalhatta el, az értelmiségiek körében Mindszenty József, a kispolgárok és a munkások esetében Szakasits Árpád közel azonos pontszámot kapott. Rákosi leginkább a munkások körében volt népszerű. Károlyi Mihály, az egyik komolyan szóba jövő államfő-aspiráns, 1946 elején Tildytől messze leszakadva, alig egy-két százalékot kapott. Feltételezhetjük, hogy a háború után aktív közéleti szerepet vállaló Tildyhez képest Károlyi alig volt ismert, alakja inkább a múlthoz kötődött. Vas Zoltán bonmot-i, úgy tűnik, a munkás férfiak körében hatottak, a munkásnők jóval kevésbé értékelték. Nagy Fe-

renc ezzel szemben nagy népszerűsége tett szert a körükben, de általában is jobb pontszámokat kapott a nőktől, mint a férfiaktól.

1947-ben Magyarországon eltörölték a hazai és a külföldön adományozott nemesi címeket, megtiltották a rangra utaló jelzések (méltóságos, nagyságos, nemzetes stb.) használatát is. A törvényjavaslatot a belügyminiszter 1946. október 4-én nyújtotta be, és 1947. január 14-én jelent meg az *Országos Törvénytár*-ban. A megkérdezettek túlnyomó többsége – a férfiak háromnegyede, a nők kétharmada – helyeselte a nemesi címek eltörlését. Szembetűnő ugyanakkor, hogy a „szerény sorú” nők elleneztek leginkább, és ők voltak a legtájékozatlanabbak a kérdésben.

7. Helyesli-e vagy sem a nemesi címek eltörlését?						
Budapest, 1946. október (%)						
	Férfi			Nő		
	jómódú	közepes	szerény s.	jómódú	közepes	szerény s.
Helyesli	75,7	74,0	78,9	69,6	67,3	60,1
Ellenzi	22,1	20,6	17,1	24,9	24,1	28,4
Egyéb, n. v.	2,2	5,4	4,0	5,5	8,6	11,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) nyomására létrejött koalíciós kormányzás szükségessége visszatérő közéleti témát jelentett. A koalíciós kormányzást 1946 tavaszán még a megkérdezettek kétharmada támogatta, arányuk azonban az év végére egyharmadra csökkent.

8. Szükségesnek tartja-e a pártok közötti koalíció alapján történő kormányzást? (%)			
	Igen	Nem	Nem felel
1946. március	64,0	34,0	2,0
1946. szeptember	48,0	50,0	2,0
1946. december	33,0	52,0	15,0

A bizalomvesztés okait utólag nehéz megállapítani, közrejátszhatott a Baloldali Blokkon belüli eldurvuló hatalmi harc, de a kommunisták által manipulált tömegmozgalmak is befolyásolhatták az emberek véleményét. A kérdésfeltevés-

ből következően kommunista és kigazda szimpatizánsok – eltérő indítékból – egyaránt kívánhatták a koalíció felszámolását.

Felmérés készült 1947-ben arról is, mit tart a lakosság a demokratikus államrend ismérvének. Azzal, hogy nem Magyarország megítélésére vonatkozott a kérdés, a kutatók talán a nyulat akarták kiugrasztani a bokorból. Ha azt feltételezték, hogy az emberek nem mondják el őszintén a véleményüket a hazai állapotokról, célszerűnek mutatkozhatott távolítani a kérdést, így a megkérdezettek nagyobb eséllyel adtak meggyőződésüknek megfelelő választ.

9. Véleménye szerint melyek a demokratikus országok ismérvei?				
Budapesti adatfelvétel 1947. március első fele (%)				
	Értelmiségi	Kispolgár	Munkás	Mérlegelt átlag
Gondolatszabadság, szólásszabadság, sajtószab., gyülekezési szabadság, szabad vallásgyakorlás	35,3	24,8	23,5	25,9
Szabad, félelem nélküli élet	6,2	2,5	0,7	2,2
Jogegyenlőség, kölesönös jogok és kötelességek	14,8	19,8	18,9	18,4
A munkához való jog	–	2,4	1,7	1,6
Általános, titkos választójog	4,5	1,5	2,2	2,3
Alkotmányosság, parlamentarizmus, a nép részvétele az állami ügyekben	1,9	1,8	2,6	2,2
Népuralom	7,2	8,6	6,5	7,3
Jog- és közbiztonság	0,9	0,3	1	1,3
A többség – nem terrorisztikus – uralma, a többségi akarat érvényesülése	3,1	1,5	0,2	1,1
Az általános jólét és életszínvonal emelkedése, művelődés lehetősége	5	13	16,9	13,5
A munka és a dolgozók megbecsülése	2,9	8,3	4,5	5,5
Osztálynéküliség, a javak egyenlő elosztása, szocialista államforma	9,8	5,1	3,2	4,9
Összetartás, egymás megbecsülése, erkölcsi alap, testvériség	4,5	6,2	5,5	5,5
Egyéb	2,2	1,1	5,4	3,4
Nincs válasz	1,7	3,1	7,2	4,9

A 9. táblázatban szereplő jellegzetességeket kétfelé bonthatjuk: egyrészt valamilyen konkrétumhoz (törvény, intézmény) köthető ismérvekre, másrészt ál-

talános elvekhez, illetve érzelmekhez kötődő meghatározásokra. A válaszolók szerint a demokratikus országok ismérvei általában a szólás- és sajtószabadsággal írhatók le, ezek természetesen a demokráciához kapcsolódó legmarkánsabb asszociációk.

Amellett megállapíthatjuk, hogy ezek a szabadságjogok 1947 elején egyre kisebb területre terjedtek ki Magyarországon. Érdekes, hogy az egyéni politikai akaratszavazás legközvetlenebb módja, az általános titkos választójog alig bír jelentőséggel. Meglepő továbbá, hogy a „népuralom” általános és homályos fogalma leginkább a kispolgári réteg számára tűnik fontosnak, illetve hogy a szocialista államformának az értelmiségiek háromszor akkora arányban tulajdonítanak jelentőséget, mint a munkások. Az anyagi jólét ugyanakkor leginkább a munkások és kispolgárok szerint jellemzője a demokráciáknak. A demokráciáról tehát meglehetősen vegyes a kép, és nincs eszközünk annak megállapítására, hogy mi volt az emberek viszonyítási pontja a kérdés megítélésénél: a háború előtti vagy utáni magyar politikai berendezkedés, esetleg a nyugat-európai országok működési módja.

10. A demokrácia fejlesztésére vonatkozóan az 1945. januári állapot 0, és az ideális 100						
Mivel jelöli az 1946. január 1-i állapotot?						
Budapest, 1947. január 15–18.						
1946	Férfi			Nő		
százalék	értelmiségi	kispolgár	munkás	értelmiségi	kispolgár	munkás
0	2,7	1,2	1,2	1,8	2,4	1,2
1–10	13,7	9,3	14,4	12,3	9,2	6,8
11–20	22,4	24,5	26,3	24,5	19,9	21,5
21–30	24,6	22,0	24,5	22,8	22,8	22,6
31–40	13,7	15,7	11,4	10,5	10,6	8,6
41–50	12,4	7,0	8,4	7,9	11,7	8,0
51–60	1,4	5,2	3,0	1,8	5,3	3,1
61–70	1,8	2,9	1,2	1,8	1,5	0,6
71–80	1,8	2,9	–	2,6	0,5	1,2
81–90	–	1,2	0,6	–	1,0	–
91–100	–	–	1,2	–	0,5	–
Nem válaszol	5,5	8,1	7,8	14,0	14,6	26,4
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Mérlegelt átlag	24,9	28,5	24,6	30,5	27,8	25,5
Összátlag			26,9			

A három (10., 11., 12.) táblázat két eltérő időpontban mérte fel az emberek véleményét a demokrácia fejlődéséről. 1947 elején az aktuális helyzet mellett az 1946. januári állapotra is rákérdeztek, utoljára 1948 januárjában vizsgálták a kérdést. Ha az 1945. januári állapotot a 0, akkor a válaszolók többsége egy évvel később 10–30 százalékra tette a fejlődést. A legoptimistábbnak az értelmiségi férfiak tűnnek, de ha az extrém értékeket is bekalkuláljuk (60–100 százalék), akkor a munkás férfiak vagy a kispolgári nők is bizakodóknak mondhatók. Ezúttal is feltűnő, hogy sok nem válaszolt. A súlyozott átlag 26,9 százalékos elmozdulást mutat 1945 és 1946 között.

II. A demokrácia fejlesztésére vonatkozóan az 1945. januári állapot 0, és az ideális 100						
Mivel jelöli az 1947. január 1-i állapotot?						
Budapest, 1947. január 15–18.						
	Férfi			Nő		
százalék	értelmiségi	kispolgár	munkás	értelmiségi	kispolgár	munkás
0	2,3	1,2	1,2	2,6	2,4	0,6
1–10	5,5	4,7	5,9	7,0	3,4	3,7
11–20	6,4	9,3	12,0	11,4	5,3	6,8
21–30	11,4	12,8	10,8	6,1	13,2	12,3
31–40	18,3	15,1	11,4	21,1	10,6	8,6
41–50	17,8	13,4	15,5	20,3	20,9	17,8
51–60	18,7	14,5	19,8	6,1	16,5	10,4
61–70	7,3	9,3	4,8	4,4	7,8	5,5
71–80	5,0	5,8	8,4	3,5	2,9	6,1
81–90	0,9	3,5	0,6	2,6	1,0	0,6
91–100	0,9	2,3	1,8	0,9	1,9	1,2
Nem válaszol	5,5	8,1	7,8	14,0	14,1	26,4
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Mérlegelt átlag	41,3	37,4	41,5	37,3	42,4	41,9
Összátlag			40,3			

1947-ben a megkérdezettek többsége 30–50 százalékos javulást észlelt az 1945-ös (nulla) állapothoz képest. A megoszlás azonban egyenetlenebb, mint korábban. A súlyozott átlag szinte kétszeresére nőtt 1946-hoz képest: meghaladja a 40 százalékot. A kutatók kizárólag pozitív értékekre számítottak, így a 0 százalék sorába olyanok is kerülhettek, akik valójában rosszabb körülményeket érzekeltek, mint 1945-ben. E torzító hatás természetesen a másik két táblázatra is vonatkozik.

12. A demokrácia fejlesztésére vonatkozóan az 1945. januári állapot 0, és az ideális 100							
Mivel jelöli az 1948. január 1-i állapotot?							
Budapest, 1948. január 15–18.							
	Férfi				Nő		
százalék	átlag	értelmiségi	kispolgár	munkás	értelmiségi	kispolgár	munkás
0	2,3	2,7	–	–	7,0	4,5	1,2
1–10	1,2	4,9	–	1,2	–	2,6	0,0
11–20	3,1	6,7	3,2	3,5	3,0	3,2	1,8
21–30	6,0	7,2	8,6	6,6	7,0	5,2	4,3
31–40	12,8	8,9	11,8	10,0	10,0	16,6	14,8
41–50	36,1	25,6	31,0	35,0	29,0	29,4	49,0
51–60	18,0	19,6	20,9	20,0	24,0	18,6	12,3
61–70	10,2	12,9	13,6	10,0	9,0	11,6	8,6
71–80	6,0	8,9	6,4	8,3	6,0	5,8	3,8
81–90	1,1	0,4	1,4	1,8	–	0,6	1,2
91–100	1,4	0,4	0,9	1,8	3,0	–	1,8
Nem válaszol	1,8	1,8	2,2	1,8	2,0	1,9	1,2
Mérlegelt átlag		45,1	49,0	50,4	46,6	44,5	47,0
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Összátlag				46,9			

A vizsgálat érdekessége, hogy a megkérdezettekkel kiindulópontként közölték az előző évi mérlegelt átlag értékét. Tanulságos lett volna megtudni, miként alakulnak az értékek, ha a válaszolók nem ismerik az előző vizsgálat eredményeit. A vélemények kiegyenlítődtek 1948-ra, a többség minden kategóriában 40–60 százalékos fejlődést észlelt 1945 óta. Tekintettel a demokráciák alapvető jellemzőinek eltünetedezésére, itt már komolyan felmerül a kérdés, hogy az emberek vajon mit értettek a demokrácia fogalmán (lásd 9. táblázat). A korábbi két évtől eltérően a nők között megnőtt az elégedetlenek száma, így a megszokott 10 százalékos körüli érték összességében 17 százalékra növekedett.

Az MKI sorsa szinte paradigmaticusan mutatja az 1945-ös demokrácia nekibuzdulását, majd gyors kimúlását. Vezetői nem győzték hangsúlyozni *Közvélemény* című szemléjükben, de egyéb kiadványokban, főként a politikusoknak szánt ismertetésekben, jelentésekben is, hogy míg az elnyomó fasiszta politikai berendezkedés nagyban gátolta a közvélemény-kutatást, a demokrácia végre lehetőse-

get biztosít a nép véleményének megismerésére és közzétételére. A nép véleményét pedig minden baloldali politikusnak üdvös szem előtt tartania, ha valóban a nép érdekeinek megfelelően szeretné alakítani az ország sorsát. Hamarosan bebizonyosodott azonban, hogy a népi demokrácia csupán retorikai fordulat, és jelentése körülbelül a szocialista diktatúrával egyezik meg. Számos prominens politikus elhagyta az országot 1947-ben – tavasszal emigrált például Kovács Imre, Varga Béla, majd Nagy Ferenc –; az MKI vezetői is ekkor döntöttek a távozás mellett. Az év elejétől Balassa Erik koordinálta a munkát, és védte az intézet érdekeit. Igyekezett elnyerni magas besorolású politikusok jóindulatát: az MKI tevékenységét a helyes választási előrelézés és Rákosi elismerő szavai igazolták. Az 1947-es parlamenti választások másnapján a *Szabad Nép* interjút közölt a párt vezetőjével:⁵⁰ „– Amerikai sajtóhangok azt állítják, hogy a közvélemény kommunista vereséget várt, és hogy a választásokon egymillió-hatszáz ezer hamis szavazatot adtak le a kommunisták. – Erre vonatkozólag elég hivatkoznom arra, hogy vasárnap este, a választások befejezése után fél órával a magyar rádió közölte a választásokat közvetlenül megelőző közvélemény-kutatás eredményét, amely pártunknak 20–23 százalékos eredményt jósolt, ami be is vált [...]”

Az MKI hol sikeresen, hol eredménytelenül próbálta a különféle vállalatok, minisztériumok, társadalmi szervezetek érdeklődését felkelteni a piacutatás iránt.⁵¹ Nagy diadalnak könyvelték el, mikor többszöri hiábavaló megkeresés után az Országos Tervhivataltól 1948 második felében felkérést kaptak felmérések elvégzésére.

50 Rákosi elvtárs az MKP győzelméről. *Szabad Nép*, 1947. szeptember 2. 1. p.

51 Az állandó előfizetők száma 1949-ben sem haladta meg az egy-két tucatot. A Közvéleménykutató Szolgálat és a Közgazdasági és Piacutatató Szolgálat előfizetőinek névsora: Budapesti Központi Városháza, segédhivatal; Gazdasági Főtanács, Közgazdasági Osztály; Magyar Pénzügyminisztérium; *Kis Újság*, Hallósy Béla igazgató; Légrády Testvérek Rt.; *Hírlap* szerkesztősége; *Világ* szerkesztősége, Hajdu igazgató; *Világ* szerkesztősége, Rónai hírlapíró; Era Villamossági Rt.; *Szabad Nép* kiadóhivatala, propagandaosztály; Magyar Külforgalmi Rt.; Dohányjövődék Igazgatóság sajtóelőadója; Magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium D. ügyosztály; Magyar Országos Szövetkezeti Központ Titkárság; Magyar Belügyminisztérium, Kelemen Ferenc miniszteri segédtitkár; Magyar Pénzügyminisztérium, Gerő Ernő miniszter; Magyar Pénzügyminisztérium Elnöki Osztály, Somogyi főigazgató; Magyar Dolgozók Pártja, Révai József h. főtitkár; Postavezérgazgatóság Könyvtára; *Népszava* szerkesztősége, Fenyves igazgató; IBUSZ; Kiskereskedők Országos Szervezete, KISOSZ; Állami Hirdető Nemzeti Vállalat; Országos Kisipari Szövetkezet, OKISZ. Budapest, 1949. február 22. MOL K. 787 56. t.

„Az Intézet több alkalommal rámutatott munkájának arra a lehetőségére, amely kétségtelen felhasználhatóságú a Tervhivatal minden olyan elgondolásánál, amely a tervgazdálkodás értékesítési problémáinak megoldásához nyújt lehetőséget. Amint a tárgyalások folyamán kiderült, a Tervhivatal elsősorban termelési tervet készített, és csupán a közelmúltban vált nyilvánvalóvá, hogy az értékesítési tervek szintén döntő jelentőségűek. Utal erre Vas Zoltán és Vajda Imre felszólalása az MDP központi vezetőségi ülésén. Az értékesítési tervek elkészítésének egyik fontos tényezője a közönség szükségleteinek, igényeinek felmérése, és kétségtelen érdemként kell elkönyvelnünk azt a tevékenységünket, amellyel erre illetékesek figyelmét több alkalommal felhívtuk.”⁵²

Az MKI igyekezett a nemzetközi közvélemény-kutatásba is bekapcsolódni. A magyar kutatóintézetet 1947 elején meghívták a közvélemény-kutató intézetek párizsi konferenciájára.⁵³ A tanácskozáson konszenzus mutatkozott a közvélemény-kutatás finanszírozását illetően: „Valamennyi intézet rájött arra, hogy legeszségesebb finansiális bázisa a magángazdaság, amelynek piacutató szolgálatot végez megrendelésre.” A következő egy-másfél évben az MKI több nemzetközi felmérésben is részt vett.⁵⁴ A kibontakozó hidegháború azonban visszavonulásra készítette a magyar kutatóintézetet, hamarosan tanácsosnak mutatkozott leépíteni a nyugati kapcsolatokat.

„A nemzetközi közvélemény-kutatásban való részvételünket illetékesekkel való megbeszélésünk alapján szüneteltetni kívánjuk, tekintettel arra, hogy a felvetett kérdések a jelen politikai konstellációban nem mentesek olyan szempontoktól, amelyek azokat imperialista propagandára alkalmassá teszik. Szakirányú

kapcsolatainkat természetesen a külföldi intézetekkel fenntartjuk, és az eredmények kölcsönös kicserélésére is a legnagyobb gondot fordítjuk.”⁵⁵

Hiábavalónak bizonyult minden erőfeszítés, az intézet sehogy sem illeszkedett a kommunista rendszer kereteibe. Piacgazdaság és polgári demokrácia hiányában az állam nem látta szükségét, hogy megtudakolja az emberek véleményét. A hatalmi gépezetet, nevezzük államnak vagy pártnak, nem a képviselői demokrácia hibáit korrigáló közvélemény, hanem az egyes emberek viselt dolgai érdekelték. A megfigyelés, a be-

52 Jelentés. 1948. december 4. MOL K. 787 56. t.

53 A konferencián részt vett Belgium, Franciaország, Görögország, Hollandia, Köztársasági Spanyolország, Svájc, Olaszország, Csehszlovákia és Németország amerikai zónája. Beszámoló az IFO I. európai közvélemény-konferenciáról. Uo.

54 Kelet-Európában Magyarországon kívül Csehszlovákiában működött még közvélemény-kutató intézet, de ott teljes mértékben állami költségvetésből finanszírozták a felméréseket.

55 Jelentés. 1948. november 2. Uo.

súgás, a hálózatépítés szintén izgalmas története azonban egészen más intézményekhez kapcsolódik. Az MKI minden fogyatékossága ellenére a második világháború utáni felemás demokrácia egyik progresszív műhelyeként foglalhatja el történelmi helyét.

IRODALOM

- BEREND T. Iván: *A magyar gazdasági reform útja*. Budapest, 1988, Közgazdasági és Jogi.
- HORVÁTH Barna: *Staatsorgantheorie*. [Szeged], 1926a, k. n.
- HORVÁTH Barna: *A társadalom és az állam funkcionális szemlélete*. Budapest, 1926b, saját kiadás.
- HORVÁTH Barna: *A közvélemény ellenőrzése*. Szeged, 1939a, Ferenc József Tudományegyetem Barátainak Köre.
- HORVÁTH Barna: *A szociológia elemei*. Szeged, 1939b, Városi nyomda.
- HORVÁTH Barna: *A közvélemény vizsgálata*. [Kolozsvár], 1942, k.n.
- HORVÁTH Barna: *Demokrácia és jog*. In *Demokrácia*. Budapest, 1945, Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar.
- HORVÁTH Barna: *A hivatal lélektana*. [Budapest], 1946, k. n.
- HORVÁTH Barna: *Forradalom és alkotmány. Önéletrajz 1944–45-ből*. Fordította Nagy Endre. Budapest, 1993, Eötvös Loránd Tudományegyetem Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet.
- KISS György: *A hazai pszichológia-történeti kutatások eredményei*. In uő (szerk.): *Pszichológia Magyarországon*. Budapest, 1995, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum.
- LEVENDEL Ádám: *Tallózás a Magyar Közvéleménykutató Intézet jelentéseiben. Jel-Kép, 1983–1986*.
- PALASIK Mária: *A Magyar Közvéleménykutató Szolgálat jelentése. Magyar Tudomány, 1997. 4. sz. 487–491. p.*
- PLÉH Csaba: *A magyar funkcionális pszichológia elméleti szintézise: Harkai Schiller Pál a pszichológia céljairól és felépítéséről. Utószó*. In Harkai Schiller Pál: *A lélektan feladata*. Budapest, 2002, Osiris. 298–307. p.
- VARGA István: *A Magyar Gazdaságkutató Intézet működése és nemzetközi kapcsolatai*. [Budapest], 1928, k. n.
- VARGA István: *A lélektani módszerű piackutatásról*. [Budapest], 1940, k.n.
- VARGA István: *Szemle a közvéleménykutatás hazai előzményeiről. Közvélemény, 1946. január. 15. p.*